

תוכן העניינים

1	ילדות ונעורים בברלין (1892–1912)
9	תנועת הנוער, היהדות, הפילוסופיה של הלשון (1912–1917)
22	ביקורת האמנות מרוח הרומנטיקה (1917–1923)
40	פסימיזם היסטורי ואסתטיקה אנטי-קלאסית (1923–1925)
55	פריז–ברלין–מוסקווה (1926–1929)
71	משבר וביקורת (1929–1933)
88	הגירה: התאוריה של האמנות נטולת ההילה (1933–1937)
103	פסז'ים (1937–1939)
116	סוף הסיפור (1940)
120	הקיצורים הביבליוגרפיים
121	תאריכים בחיי ולטר בנימין
124	עדויות
127	מפתח שמות האישים

ילדות ונעורים בברלין (1892–1912)

ילד שנולד למשפחה בורגנית מיוחסת, כך אפיין את עצמו ולטר בנימין ברישומים האוטוביוגרפיים שהופיעו ב'כרוניקה הברלינאית'.¹ אביו, אמיל בנימין, נולד ב-1866 למשפחת סוחרים שישבה שנים ארוכות באזור הריין ואת שנות נעוריו עשה בפריז. אבותיה של האם, פאולינה לבית שְנפליס, 'התגוררו בעבר במְרָק פְּרִינְדֶנְבוּרְג ובמְקָלנְבוּרְג והיו מגדלי מקנה או סוחר תבואה'.² שתי משפחות הסבים עברו אחרי 1871 לבירה ההולכת ונבנית של הריין שזה עתה נוסד והמשיכו להתגורר ברחוב שבאזור המערב הישן (Alten Westens) גם בימי ילדותו של בנימין. גם הוריו של בנימין, אחרי שנישאו בשנת 1891, השתכנו ברובע זה, הנמצא מדרום לתיִרְגֵרְטֵן וצו, וכאן נולד ב-15 ביולי 1892 בנם בכורם, שנרשם בספר רישום האוכלוסין כוולטר בנדקיס שנפליס בנימין. מקץ שלוש שנים נולד אחיו הצעיר גאורג, וב-1901 נולדה אחותו דורה.³ את 'עושרו המזדמן' צבר האב ככרוז במכירות פומביות וכשותף לבית המכירות הפומביות לחפצי אמנות לְפָקָה ברחוב קוֹך. אחרי שפרש מן העבודה הפעילה במקום השקיע את כספו 'באורח ספקולטיבי' בכמה חברות קטנות, בין השאר גם 'בית מסחר למכשירים רפואיים, חברת בנייה בעלת הון מניות ובית עסק מרכזי לשיווק יין'. ב-1910 הצטרף לשותפות שהפעילה את 'אולמי הקרח'.⁴ הגם שהעלימו מעיני הילד את הקשרים המסחריים של האב, אי־אפשר היה להתעלם מרווחתה ומעושרה של המשפחה. ב'כרוניקה הברלינאית' בנימין מעלה בזיכרונו בדיוק רב את אוירת הבורגנות הגבוהה ששרתה על הדירה ברחוב גֵטְלֶבֶק, משלוחים לבית ואומנות צרפתיות, דירות

Berliner Chronik, p. 7 1

ק"כ, IV, עמ' 249. 2

Hide Benjamin, *George Benjamin: Eine Biographie*, Leipzig 1977, pp. 13–14; 3

Gershom Scholem, 'Ahnenn und Verwandte Walter Benjamins', *Bull. Des Leo-Baeck-Instituts* 61 (1982), pp. 30–31

Berliner Chronik, pp. 76–77 4

קיץ בפוטסדום ונויפֶּבֶּלסֶבֶּרג ושנים ארוכות של שיעורים פרטיים בחוג מצומצם של ילדי 'העילית המיוחסת'. אלה בוודאי שימשו לילד סימן למעמד החברתי של המשפחה, ובדומה לכך גם הערכים החברתיים הרבים שנערכו בבית ההורים והאוסף העשיר של כלי החרסינה והכסף, שהבן מתאר מקץ 03 שנה בפליאה מהולה ברגשות הערכה וסלידה של האספן ללא תקנה וההיסטוריון המטריאליסטי.⁵

בתמונות הזיכרון של 'הילדות בברלין בסביבות 1900', שבנימין החל לסרטט בשנה הארבעים לחייו, הוא ניסה להתחקות אחרי זרעי ההרס שהיו טמונים בהרגשת הביטחון שאפפה את הבורגנות הגבוהה של ימי ילדותו ושעתידים היו להמיט את החורבן על אירופה של המאה התשע עשרה במלחמה ובאינפלציה. קטעי הפרווה הקצרים שהספר מורכב מהם כפסיפס, יותר משיש בהם משום מסמכים היסטוריים הם נבואות המופנות אל העבר, שכבר בהתעוררות הבלתי מודעת של הילדות משקפות את עמדתו של ההיסטוריון המטריאליסטי של שנת 1932. הריהוט והאביזורים של עידן המייסדים הגודשים את הדירות הגדולות של הוריו נעשים לטבע שני שלילי של הילד וחוסמים בפניו את הדרך אל עצמו: הולך וגובר הדמיון לסובב אותו, לחיים של שלהי המאה התשע עשרה, שבהם שולטת כלכלת המסחר, והילד הולך ומאבד את הדמיון ל'דמותו שלו'.

תת-הכרתית אצר בנימין ניכור עצמי זה בתיאורם של שני תצלומים, שהאחד מהם דומה לתצלום שעל אופן הכנתו מדווח היומן עבור וֶנְגֶן משנת 1902, ובו נראים בנימין בן העשר עם אחיו גאורג במהלך 'נופש הקיץ' בעולם ההרים המלאכותי. 'מכל עבר ראיתי את דמותי המוקפת שמשיות בד, כסתות, דרגשים המשועים לדיוקני כמו צלו של השאול האורב לדמה של בהמת הקרבן. לבסוף העמידו אותי לפני פוסטר של האלפים מצוירת במכחול גם, וימיני, שהוטל עליה להניף מגבעת מעוטרת בזקנקן יעלים, הטילה את צלה על העננים ושלגי העד המכסים את היריעה. אך החיוך המיוסר שבשולי פיו של האלפיניסט הקטן אינו כה מדכדך כמו המבט הננעץ בי מפניו של הילד, החוסים בצל הדקל שבעציץ. הדקל שייך לאחד מאולפני הצילום; החדרים עם השרפרפים, החרצובות, הגובלנים וכני התמונות מזכירים במעט קיטון נשים וחדר עינויים גם יחד. אני עומד גלוי ראש; בשמאלי סומבררו ענק שאותו אני משלשל בחן מתורגל [...] אבל אני מעוות מרוב דמיון לסובב אותי. וכשם

5 ק"כ, IV, עמ' 264–265, 283–284.

שהרכיכה מתגוררת בתוך הקונכייה כך התגוררתי אני במאה התשע עשרה שעתה מונחת לפניי חלולה כמו קונכייה ריקה.⁶

הטקסט, שאותו בנימין מתאר כדיוקן עצמי צילומי, מרמז על הפרספקטיבה שמבעדה ראה המחבר את ילדותו. בביטוי אנטי־אידיאליסטי ואנטי־פסיכולוגי מוקצן הוא מייחס את בניית הזהות של הילד למרחב היום־יום שלו, שאותו מעצבת החברה. ב'ילדות בברלין' האדריכלות וההיהווה של עידן המייסדים משמשים שוב ושוב צופן עבור הטבע השני, המזויף. במלאכותיות של הקישוט והאבזור המכניס את מושא הצילום בשביל המצלמה כדי שזה, עוד בטרם רותק אל הלוח, יירקב בקיפאון המוות, מצא בנימין את המטפורה שבה ביקש לשקף את היחסים ההדדיים בין העידן הווילהלמיני, המאופיין בחוסר מודעות ובניכור עצמי, ובין הילד הגדל בו, וכך גם את הפחד והעצב שמצב זה טומן בחובו לפרט וגם לכלל. עם זה, אופיינית לשיטת הרומן המטריאליסטי שלו (היפוכו של 'רומן החניכה' הקלסי) היא העובדה שהתמונה השנייה שהוא מתאר בשום פנים ואופן אינה דיוקן של עצמו. כבר שנתיים לפני שכתב את הטקסט האוטוביוגרפי, בשעה שהעלה על הכתב הרהורים על תצלום של פרנץ קפקא בן החמש, השתמש במשפטים כמעט זהים.⁷ הציטוט העצמי הלא אופייני מכסה וחושף כאחד את הזדהותו של בנימין עם הסופר מפראג, אף הוא בן למשפחת סוחרים יהודית שמצא בכתיבה את הכוח לפרוץ את גבולות המעמד שלתוכו נולד. הקורא הבקיא והמנוסה יבחין שעניינה של 'ילדות בברלין' אינו סיפור פרטי אלא מצב חברתי של הפרט־הילד בחברה היהודית הבורגנית על סף חילופי המאה.

דו־המשמעות הדבקה בדמויות הילדים המעוותות נשברת רק ברגעים נדירים שבהם הילד חוזר אל עצמו, שבהם הוא פורץ אל מחוץ לגבולות מעמדו. וברוח זו מפרשים את הבטלה של הילד, 'ההרגל שלו להישאר חצי צעד מאחור. כאילו בשום פנים ואופן לא הייתי מוכן ליצור חזית, ואפילו לא עם האם, אמי שלי'. בצורתה זו אפשר לראות במחאה נגד המוצא החברתי קשר עם ניסיון הכתיבה הראשון: 'העניים — הילדים העשירים בני גילי הכירו אותם רק כמקבצי נדבות. והייתה זו התקדמות רבה של ההכרה' כשלאשונה 'ניצב למולי העוני בדמות הביזיון שבשכר העבודה הזעום. זה היה ברישום פעוט, אולי הראשון, שרשמתי רק בשבילי. הוא עסק באדם שחילק פתקים ובהשפלה

6 שם, עמ' 261.

7 ק"כ, II, עמ' 375.

שהשפיל אותו הקהל, שלא ראה עניין בפתקים.⁸ בשעה שבנימין מתאר את משחקי המחבואים של הילד הוא מתחקה אחר הקשר שבין מרי, אמצעי ביטוי ויצירת הזהות ברובדי חוויות קדומים יותר: 'שולחן האוכל שמתחתיו השתופף עשה אותו לאליל העץ של המקדש, שבו ארבע הרגליים המגולפות הופכות לארבעה עמודים. ומאחורי הדלת הוא עצמו דלת, והיא מונחת עליו כמסכה כבדה, והוא, הרב מג, מכשף את התמימים הבאים בשעריו. אסור באיסור חמור למצוא אותו [...] בצעקה רמה גירשתי את הדמון שהפך את עורי – כן, כאשר נגע בי המחפש לא חיכיתי לרגע והקדמתי אותו בצעקה המשחררת'.⁹ ראיית העולם המגית שהילד מתיך ללא שמירת מרחק עם הסביבה שלו, שהרוח השיב לה את חייה, נפרצת לראשונה באמצעות החיוב האישי של הצעקה. ביטוי ראשון זה של האני, עדיין לא ברור ומהוקצע, משמש לזוכר הבטחה אלגורית בדבר השחרור העצמי מן התלות הלא מודעת בעולם הרע, השחרור שהוא מוצא בכתיבה. וכך בתמונה הדיאלקטית הילד לובש את דמות הסופר, והסופר מוודא את מקור העשייה שלו בילדותו.

ולטר בנימין הקפיד תמיד לשמור על דיסקרטיות רבה בכל הנוגע ליחסיו האישיים. המחבר, שראה הישג בעובדה שבכתביו 'מעולם לא נעשה שימוש במילה אני', גם אינו מגלה דבר על משפחתו, על הוריו או על אחיו הצעירים ממנו.¹⁰ רק זיכרונות הילדות שלו חורגים מן הנהוג שגזר על עצמו בעניין זה. בהם האב מופיע 'בדמות של כוח וגדולה' בקשר עם מסע הניצחון של הטלפון על סף המאה העשרים, המכשיר שבעזרתו נהג לטפל בענייניו בכורסה. 'האיומים והמילים הרועמות' שהרעיף באמצעותו על החלשים ממנו מתוות אותו כשליט קדמון המגייס לשירותו את חידושי הטכניקה.¹¹ בעידן הפריחה הכלכלית מתגלים המבנים המיתולוגיים של הסדר החברתי הפטריארכלי הגורמים לילד סבל לא מודע, והם אולי המקור ליחס המתוח עד למאוד שגילה בנימין כלפי אביו במשך כל חייו.

לא כן תמונת האם. בשעה שהיא באה אל מיטת הבן החולה כדי לספר לו סיפורים, כוחה המנחם והמרפא משמש משקל שכנגד לסמכות הענישה של האב: 'כאב היה סכר שרק בתחילה עמד בפני הסיפור; כעבור זמן, כשזה

8 ק"כ, IV, עמ' 287.

9 שם, עמ' 253.

10 Berliner Chronik, pp. 76–77

11 ק"כ, IV, עמ' 243.

התעשת והתחשל, הוא התחפר ונשטף אל תהום הנשייה. הלטיפה כבשה לזרם את האפיק. אהבתי את זה שכן בכף ידה של האם כבר פכפכו הסיפורים שיזרמו עוד מעט קט מפיה. הסיפורים גילו לי את המעט שאני יודע על צור מחצבתי. העלו בפניי כמו בקסם את מהלך חייו של אחד מאבותיי, אמות המידה של סבי.¹² בנימין מרומם את הרכות והעדינות שבהן הבן מלווה את המחשבה על יחסיו עם האם ביחסו לה את הכוחות הארכאיים של מספר הסיפורים, את הכישרון להקנות ולמסור מניסיונה, למצוא מזור לחולי, כישורים שעל היעלם מן המודרנה הוא מקונן במסה 'המספר' שכתב בשנת 1936.

בפרגמנטים של זיכרון בנימין נמנע משעתוק פשוט של חלוקת התפקידים בתא המשפחתי הפטריארכלי וגם אינו מסיק מסקנות חברתיות פסיכולוגיות בדבר יחסים חברתיים בילדותו המוקדמת. לאמתו של דבר הפרגמנטים האלה מסתדרים אצלו לסמל שההתנסות החברתית של הילד מתגלה בו כזהה לזו של המבוגר, שזוכר ומעלה אותם על הכתב. הביטוי המובהק ביותר לכך הוא בטקסט הנושא את הכותרת 'חברה'. בפרשנות חדשה למוטיב הכניסה מתוך 'החיפוש אחר הזמן האבוד' של פרוסט חושף הפולחן הבורגני של קבלות הפנים שהתקיימו בשעות הערב בוילה של ההורים את שבירות היחסים המשפחתיים. החברה, שהאינטואיציה המפוחדת של הילד מזהה אותה כ'מפלצת', גוררת לעומקי הלכלוך והזוהמה את הכנות אחר הצהריים, שדמו להכנות לקראת חגיגות המציינות את סיומה של מלחמה, והיא מתנחלת בלבה של המשפחה. הילד, הספון בחדרו המרוחק, חסר אוניס נגד הדמוניות של חברת הצרכנות, התופסת את מקומה אצל השולחן המקושט בחגיגות למטרות אחרות. אך הוא יכול לשער מה שהמבוגרים ידעו בוודאות, מאין המפלצת שואבת את כוח ההרס שלה: 'והואיל והתהום שכרתה הייתה זו של המעמד שלי, בערבים שכאלה הקדמתי לערוך אתה היכרות'.¹³ האב התייצב מולה כשהוא חמוש בנשק שמקורו במחסן הנשק הפרטי שלה. 'כותונת הזיג הצחורה והמבהיקה כמראה' נראית לילד כ'אפוד מגן', והאב – כ'חייל עוטה שריון' היוצא למאבק נגד המפלצת. גם כאן תמונתה השלווה של האם מוצבת מול הדמות היוצאת למאבק על הקיום. מלכתחילה היא עטופה בזוהר הצבעים שמקרינות אבני החן המעטרות את הפריפה שלה. למי מן הקוראים שנתקל באבנים אלה במקום אחר בטקסט של 'ילדות בברלין', כאלגוריה של האמנות

12 ק"כ, VI, עמ' 270–271.

13 Berliner Kindheit um 1900, Frankfurt 1962, p. 79. המשפט חסר בק"כ, IV, עמ' 264.

ברוח דבריו של גתה 'רסיסים צבעוניים של החיים', האם מוצגת באותו אור מפיס האופף אותה בטקסט 'החום'.

היחס האמביוולנטי של הילד למשפחתו שב ומתגלה ביחסו לעיר ברלין. מצד אחד, בילדותו בנימין רואה את עצמו כאסיר הלכוד בזרועותיהן של ברלין הישנה והעיר המערבית החדשה: 'החמולה המשפחתית שלי התגוררה בשני הרבעים שבהם שררה באותם ימים הרגשה מעורבת של מרירות וגאווה עצמית, הרגשה שעשתה אותם לגטו, שהחמולה ראתה בו אחוזה פאודלית. ואני נותרתי מסוגר ברובע הכבוש, בלי דעת אחר'.¹⁴ במבט לאחור נראה לו המקום, שאותו תכננו ועיצבו 'אחרוני תלמידיו של הארכיטקט שינקל', ולדברי פרנץ הסל שמר מבחינה אדריכלית 'על שרידים אחרונים של תרבות פרוסית-יוונית',¹⁵ כמקום מקלט לצורת חיים בורגנית-הומניסטית שהילד חב לה את אושרו וביטחונו, ושמתחת לתמונת הגן שבו מבשילים תפוחי הזהב של ההספרידים היה לאוטופיה מרוחקת עבור האיש הבוגר שראה בחורבנו.

אם את הנאמר על הילדות ניתן לשחזר רק מתוך פרשנות עצמית מאוחרת יותר, הרי שתקופת בית הספר משאירה את רישומה בטקסטים הראשונים ובדפוס התנהגות בני תיעוד שנמסרו לידינו. מאז חג הפסחא 1902 ביקר בנימין בגימנסיה של בית הספר קייזר-פרידריך בכיכר סוויני. קודם לכן קיבל אך ורק שיעורים פרטיים, בעיקר בחוג מצומצם של בני עשירים. כהוכחה ליוקרה המאפיינת את החוג הזה מציינת 'הכרוניקה הברלינאית' את שמותיהן של שתיים מבנות החוג, איליזה אולשטיין ולואיזה פון לנדאו, שמות המעידים על מוצא בורגני ועל השתייכות למעמד האצולה. לאחר מכן קיבל שיעורים פרטיים ממורה שלימד בכיתות קדם הגימנסיה והכין אותו לכניסה לחטיבה העליונה. נדמה שהילד החולני, שגדל בתנאים מוגנים, לא מצא את מקומו במערכת החינוך הציבורית, שכן כבר לאחר שלוש שנים הוציאו אותו הוריו מן הגימנסיה ושלחו אותו לפנימייה הכפרית בהאופינדה שבמחוז תורינגייה. כאן נשאר כמעט שנתיים וככל הנראה נשאר כיתה. רק ב-1907 שב לגימנסיה קייזר-פרידריך ובחג הפסחא 1912, והוא בן עשרים, עמד בהצלחה בבחינות הבגרות. באותה שנה העתיקה המשפחה את מקום מגוריה לשכונת הווילות ברלין גריינולד. ברחוב דלבריק 23 רכש אמיל ולטר בנימין וילה דמוית טירה.

14 ק"כ, IV, עמ' 287.

15 Franz Hessel, *Spazieren in Berlin*, München 1968, p. 141

המשפחה התגוררה בקומה מרווחת עם גזוזטרת חורף ולצד הבית הייתה גינה יפה.¹⁶

הגימנסיה הווילהלמינית, שהעונשים המקובלים בה היו 'מלקות, החלפת מקום ישיבה או איסור יציאה', נטעה בתלמיד בנימין חוסר אונים ובהלה. בזיכרונות שבנימין כותב מקץ שלושים שנה הוא מתאר את 'הקורה המשוננת המעטרת את כיתות בית הספר כסמל האסירים שגילה לעיניו את מצב בית הספר והחברה על סף המאה העשרים'.¹⁷ השהייה בחדר הנעול יחד עם המון חבריו ללימודים הממה אותו אף יותר מאמצעי הכפייה האנטי-חינוכיים: 'המדרגות היו תמיד שנואות עליי [...] כשנאלצתי לטפס בגרם המדרגות מכותר בהמון, יער של רגליים ושוקיים לפניי'.¹⁸ מבין השורות עולה הסלידה הפיזית של הנזיר המתבודד לנוכח המחשבה על החברות בקולקטיב. בעזרת מחלה, איחורים, פיזור הדעת, הילד מנסה להתחמק מן הכפייה. כאשר הוא לומד להביע את עצמו צומחת מתוך הדחייה האינסטינקטיבית של השייכות לכיתה ההכרה בערך האינדיווידואליות. העיסוק בפנינך, שיעור חובה במערכת הלימודים בגימנסיה ההומניסטית, משמש גירוי לכתיבת 'החיבור הפילוסופי הראשון' שלו, שכותרתו, 'מחשבות על מעמד האצולה', אולי מרמזת על האמביציות האליטיסטיות של המחבר.

השנתיים שבהן שהה בפנימייה בהאובינדה היו מכריעות להתפתחותו הרוחנית ולעיצוב אופיו. את הפנימייה ייסד הרמן ליץ ב-1901 בשביל תלמידי חטיבת הביניים, ובה ניסו מאז 1904 בהנחיית פאולוס גהיב וגוסטב וינגן ליישם הלכה למעשה את תכנית הרפורמה בחינוך. שם לראשונה למד בנימין לדעת שמתייחסים ברצינות לאידאליזם שלו; התלמידים והמורים נפגשים כשותפים חופשיים, שווי זכויות, המחויבים לאותם יעדים. החיים בחברת החינוך האידאליסטית טבעו בו את חותמם עד לשנות המלחמה ועשו אותו ללוחם נלהב למען הרפורמה בחינוך.

את החיבורים הראשונים שלו פרסם בנימין ב-1910 בעיתון התלמידים 'ההתחלה' (*Der Anfang*) שז'ורז' בֶּרְבִּיזוֹן (הוא גאורג גֶּרְטוֹר) הוציא לאור כעיתון משוכפל מאז 1908. בצורתם ובתוכנם החיבורים עדיין חסרים נעימה של עצמיות, אך הם כבר מרמזים על המודעות לאינטלקטואל הצופה מן הצד,

16 בנימין (לעיל הערה 3), עמ' 19.

17 Berliner Chronik, p. 100, 29

18 שם, עמ' 28.

התפקיד החברתי שייטול על עצמו בעתיד. ברוח זו אפשר לפרש כמתווה של דמות מושא ההזדהות שלו את הטקסט הראשון שלו שהופיע בדפוס, שיר המבקש לסרטט את דמות המשורר במטפורות מסורתיות:

שם, בשולי התהום הנוראה
תבחיך במישהו העומד נטול דאגה
בין ליל שחור לחיים עתירי צבע.
בשלווה מתמדת הוא עומד
בווד, לצד נתיב החיים.¹⁹

בן שש עשרה יסד בנימין יחד עם חברו לספסל הלימודים הרברט פלמורֶה ועם חברים אחרים חוג לקריאה ודיון, ובערבי השבוע נהגו לקרוא בחלוקה לתפקידים מחזות מן הספרות העולמית ולדון בהם. הדיון בסיפור 'היפהפייה הנמה', שבנימין פרסם במהדורה השנייה של 'ההתחלה' בשם העט אַרדור (השם שתחתיו פרסם את כל כתביו בתקופת בית הספר), מעיד שגם במסגרת זו נסבו הדיונים על רעיונות הרפורמה בחינוך. הטקסט מפרש את הדפוסים של המחזאות הקלסית והמודרנית כמבשרי 'עידן הדור הצעיר', שאת בואו בנימין צופה. 'אבל הדור הצעיר הוא היפהפייה הנמה, הישנה ואינה מודעת לנסיך המתקרב הבא לשחרר אותה. והעיתון שלנו, כמידת יכולתו, מבקש להעיר את הדור הצעיר מתרדמתו כדי שישתתף במאבק המנוהל למענו'.²⁰ בשנים שאחרי כן נפלו המאמצים האינטלקטואליים והארגוניים הכרוכים בתפקיד זה כמעט אך ורק בחלקו של בנימין. במאמץ זה ביקש האידאליסט הבודד למצוא את המשמעות לפעילותו החברתית ואת אוירת הביטחון שהקהילה משרה.

19 ק"כ, II, עמ' 832.

20 שם, עמ' 9.